

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА

ПАРАСЕЙ-ГОЧЕР Аліна Олександрівна

УДК 159.9:130.123.4:[-053.6:058.862]:37.018.32

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ
ПІДЛІТКІВ-СИРИТ У ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ).

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Помиткін Едуард Олександрович,
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
завідувач відділу психології праці (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
директор (м. Київ);

кандидат психологічних наук
Подкопасва Юлія Валеріївна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри авіаційної психології (м. Київ).

Захист відбудеться «30» травня 2019 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано «26» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Ігнатович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Входження України в інтегрований європейський і світовий простір зумовило необхідність визначення нових стратегій українського суспільства стосовно вирішення питань зміцнення ролі сім'ї в соціальному, емоційному, фізичному, психологічному та духовному розвитку, а також у вихованні дітей. Сучасне українське суспільство переживає наслідки тривалої соціально-економічної та політичної кризи, що ускладнені військовими подіями в країні. Ці явища позначилися на втраті значущості інституту сім'ї, на зростанні соціального сирітства. Сьогодні в країні близько 107 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають та навчаються в державних закладах опіки. Значна кількість з них мають труднощі в адаптації до дорослого, самостійного життя.

Повноцінне сімейне виховання є важливою умовою отримання дитиною першого досвіду оволодіння духовно-моральними та гуманістичними цінностями. На жаль, вихованці інтернатних закладів такого досвіду майже позбавлені, що негативно впливає на їх особистісне становлення. У такому контексті особливо актуальною в сучасній віковій та педагогічній психології постала проблема вивчення процесу духовного розвитку дітей і підлітків сиріт, які за певних обставин свого життя виховуються у закладах інтернатного типу. Її розв'язання потребує розробки відповідних науково-обґрунтованих психолого-педагогічних програм розвитку та виховання дітей у закладах інституційного догляду.

Інтерес дослідників до проблеми духовності та духовного розвитку особистості формувався ще з часів античних мислителів (Арістотель, Платон, Сенека, Сократ), філософії епохи Середньовіччя (Св. Августин, Ф. Аквінський, Р. Бекон, І. Златоуст та інші), Відродження, Просвітництва та Німецької класичної філософії (Дж. Берклі, Г. Гегель, Р. Декарт, І. Кант, Д. Локк, М. Лютер, Л. Фейєрбах, Ф. Шеллінг та інші), епохи вітчизняної та сучасної української філософії (Г. Аванесова, В. Андрущенко, М. Бердяєв, Б. Братусь, С. Возняк, І. Ільїн, С. Кримський, О. Лосєв, В. Соловйов та інші).

Розкриттю змісту, природи, чинників прояву, психологічних механізмів і закономірностей духовності та процесу духовного розвитку особистості на різних етапах онтогенезу людини присвячені психолого-педагогічні праці українських вчених Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, О. Зеліченко, І. Зязюна, О. Киричука, О. Климишин, А. Макаренка, С. Максименка, В. Москальця, В. Рибалки, Н. Павлик, Е. Помиткіна, С. Ставицької та інших. Психологічні особливості духовно-морального розвитку особистості досліджували Б. Ананьєв, Б. Братусь, І. Булах, В. Зінченко, О. Колісник, М. Савчин, В. Слободчиков, Ю. Шаров та багато інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Ґрунтовні дослідження, що присвячені психологічним особливостям дітей і підлітків сиріт, специфіці їх соціального розвитку, а також виховної роботи у закладах інтернатного типу розробили зарубіжні та вітчизняні педагоги і психологи (Г. Бєвз, С. Березін, І. Бєх, Л. Божович, Дж. Боулбі, І. Дубровіна,

Л. Канішевська, Й. Лайнгеймер, М. Лісіна, З. Матейчек, А. Макаренко, В. Мухіна, А. Наточій, Й. Песталоцці, Ж. Петрочко, І. Пеша, А. Полянничко, Г. Прихожан, Н. Толстих, Л. Шипіцина, Т. Шульга та інші).

Проте, у психологічній науці залишаються недостатньо обґрунтованими моделі та психолого-педагогічні програми, що сприяють духовному розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. Відсутність обґрунтованих програм духовного розвитку підлітків-сиріт утруднює пошук найбільш доцільних і ефективних шляхів розвитку духовності цієї категорії дітей та їх подальше використання у практичній діяльності. Недостатність теоретичної та практичної розробки зазначеної проблеми зумовлюють її важливість і актуальність та, водночас, вимагають більш глибокого її вивчення. Це стало підставою для визначення теми дисертаційного дослідження – *«Психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження проводилось згідно з планами науково-дослідної роботи відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Психологічні особливості підготовки педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді» (номер державної реєстрації 0114U003165). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 10 від 25 листопада 2010 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 25 січня 2011 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт; в розробці на цій основі та апробуванні психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Гіпотеза дослідження: психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт полягають у недостатній сформованості духовних ціннісних орієнтацій, рефлексії, позитивних емоційно-почуттєвих станів, що детермінують здатність до прояву духовно-морального вчинку. Поетапний розвиток компонентів духовності підлітків-сиріт можливий за умови впровадження спеціальної психолого-педагогічної програми.

Відповідно до мети та висунутої гіпотези сформульовано наступні **завдання дослідження:**

1. Здійснити філософсько-психологічний аналіз наукових досліджень з проблеми духовного розвитку особистості, визначити соціальні та психологічні особливості підлітків у закладах інтернатного типу, розробити психологічну модель процесу духовного розвитку сиріт.

2. Емпірично дослідити психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу в порівнянні з підлітками, які виховуються батьками.

3. Встановити взаємозв'язки між показниками компонентів духовності підлітків-сиріт.

4. Розробити та апробувати психолого-педагогічну програму духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Об'єкт дослідження – процес духовного розвитку особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань застосовано наступні методи дослідження:

- *теоретичні*: теоретичний аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження; моделювання теоретичних даних для побудови психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт;

- *емпіричні*: спостереження, психодіагностичні методи (тестування, анкетування), психологічний експеримент (констатувальний та формувальний).

Якісні та кількісні показники духовного розвитку підлітків-сиріт досліджувалися за такими діагностичними методиками: «Диференціальна шкала емоційно-почуттєвих станів» Е. Помиткіна (виявлення позитивних емоційно-почуттєвих станів підлітків); тест-опитувальник «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна, Н. Епштейна (визначення емпатійних тенденцій); методика «Що таке добре, а що таке погане?» Л. Фрідмана (виявлення здатності до духовної рефлексії); тест «Смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтьєва (визначення осмисленості життя підлітками); методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової (дослідження рівня сформованості ціннісної орієнтації); тест-опитувальник «Діагностика вольового потенціалу особистості» М. Обозова (визначення вольової саморегуляції); методика «Діагностика моральної мотивації» Г. Слепухіної (визначення рівня спрямованості підлітків до духовно-морального вчинку); методика «Духовний потенціал особистості» Е. Помиткіна (визначення загального рівня духовного розвитку підлітків); методика «Діагностика особистісної тривожності» Г. Прихожан (визначення рівня особистісної тривожності підлітків).

- *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента (T-test) – для визначення ступеню достовірності даних незалежних та залежних вибірок; лінійний коефіцієнт рангової кореляції Пірсона, які здійснювались за допомогою пакету статистичних програм IBM Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows (версія 23.0) та Microsoft Office Excel 2013.

База дослідження. Дослідження проводилося у 2013-2017 рр. на базі Мішково-Погорілівської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ступенів, КЗСОР Сумського дитячого будинку імені С.П. Супруна, Чорнобаївської санаторної загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів. Для порівняльної діагностики на констатувальному етапі експерименту було долучено підлітків із загальноосвітньої школи I-III ступенів № 19 м. Миколаєва (Довідка №345/01-21 від 03.12.2018) та Миколаївської гімназії № 41 м. Миколаєва (Довідка №296 від 28.12.2018). Загальна кількість респондентів становила 190 підлітків 7-8 класів.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи полягає в тому, що:

вперше встановлено психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у порівнянні з підлітками, які мають родину, зокрема, відмінності у структурі ціннісно-сміслових орієнтацій та змістовних характеристиках самосвідомості (у розвитку почуттєво-емоційної сфери, показниках пізнавально-рефлексивної та поведінкової сферах);

розроблено психологічну модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт;

визначено етапи процесу духовного розвитку підлітків-сиріт (розвитку позитивного емоційного сприйняття себе та інших людей; пізнання та духовної рефлексії; орієнтації на духовні ідеали, смисли, цінності; реалізації духовного вчинку);

виокремлено та охарактеризовано структурні компоненти духовності підлітків-сиріт (почуттєво-емоційний, пізнавально-рефлексивний, ціннісно-смісловий та поведінковий);

виявлені статистичні показники (позитивних емоційно-почуттєвих станів, емпатійних тенденцій, здатності до духовної рефлексії, осмисленості життя підлітками, сформованості ціннісної орієнтації, вольової саморегуляції, спрямованості до реалізації духовно-морального вчинку, духовного розвитку, особистісної тривожності) та *рівні* (високий, середній, низький) духовного розвитку підлітків-сиріт;

поглиблено та розширено зміст поняття «духовний розвиток особистості»; уявлення про специфіку процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу;

набули подальшого розвитку система знань про поняття «духовність», «духовний розвиток», психологічні особливості особистісного розвитку підлітків-сиріт.

Практичне значення одержаних результатів наукової роботи полягає у розробці та апробації психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу, що сприяє адаптації цієї категорії осіб до різних змін у суспільстві, їх духовно-моральному самоствердженню, самовдосконаленню та самоактуалізації і може використовуватись практичним психологом, соціальним педагогом, вихователем під час роботи з дітьми-сиротами. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані у системі підготовки та підвищення кваліфікації практичних психологів та соціальних педагогів в лекційних курсах вікової, педагогічної, соціальної та практичної психології.

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Мішково-Погорілівської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату (Довідка №130 від 17.06.2015); Чорнобаївської санаторної загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів (Довідка № 01-65/227 від 07.06.2018); КЗСОР Сумського дитячого будинку імені С.П. Супруна (Довідка № 946 від 28.12.2018); Центра соціальної опіки дитини «Дім милосердя» (Довідка № 31 від 17.12.2018); Чертезької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів (Довідка № 531 від 21.12.2018).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження було представлено у формі доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях: Альянс наук: вчений – вченому. Актуальні питання сьогодення (Рівне, 2014); «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014); «Педагогіка та психологія: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2015); «Сучасні методики, інновації та досвід практичного застосування у сфері психології та педагогіки» (м. Люблін, Республіка Польща, 2017); «Ключові питання освіти та науки: перспективи розвитку для України та Польщі» (м. Стальова Воля, Республіка Польща, 2018); «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (Хмельницький, 2018); «Теоретичні та методологічні проблеми сучасної педагогіки та психології» (Київ, 2018); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2018); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Детство: соціальний, медичний і психологічний аспект» (Симферополь, 2011); «Запобігання насильству та екстремізму в молодіжному середовищі» (Херсон, 2011); «Морально-етичне виховання дітей та молоді у контексті сучасних глобалізаційних процесів» (Херсон, 2012); «Формування у дітей і молоді ціннісного ставлення до держави і суспільства: історія, реалії та перспективи» (Херсон, 2013); «Виховання щасливої особистості у вимірі соціокультурних викликів» (Херсон, 2014); «Виховання особистості: національно-патріотичний вимір» (Херсон, 2015); *круглому столі*: «Соціально-психологічні та особистісні чинники розвитку естетичної та творчої обдарованості школяра» (Київ, 2015); *веб-конференціях*: «Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика» (Херсон, 2013); «Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2014); *звітних науково-практичних конференціях та засіданнях* відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, 2012-2016).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 16 одноосібних публікаціях, зокрема: 5 статей у наукових фахових виданнях України (три з них входять до науково-метричних баз України), 1 стаття у виданні України, що включене до міжнародної наукової бази, 1 – у міжнародному періодичному науковому виданні, 9 публікацій у наукових працях і збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура роботи та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 186 сторінках. Список літератури налічує 280 найменувань, з них 10 іноземною мовою. Дисертація містить 19 таблиць та 16 рисунків на 18 сторінках, додатки – на 36 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано мету, гіпотезу, основні завдання, об'єкт, предмет дослідження, визначено методи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи. Наведено інформацію щодо апробації й впровадження результатів дослідження та публікацій за темою дисертації. Подано дані про обсяг і структуру роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретичний аналіз проблеми духовного розвитку підлітків-сиріт»* – висвітлено результати теоретичного аналізу досліджуваної проблеми у філософській, психологічній літературі; проаналізовано ключові поняття – «дух», «духовність», «духовні цінності», розкрито сутність поняття «духовний розвиток особистості»; узагальнено результати теоретичних досліджень особистісного розвитку підлітків, які проживають та навчаються в закладах інтернатного типу, виокремлено соціальні та психологічні особливості розвитку сиріт; обґрунтовано психологічну модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Теоретичний аналіз філософської літератури з проблеми духовності людини дає підстави розглядати її як природу людського буття, специфічну властивість людини, що мала первинну неповторну природу – дух і душу. Перші спроби осмислення й тлумачення поняття духовності належать мислителям епохи античності Арістотелю, Платону, Сократу, які розглядали її в контексті всебічної взаємодії людини і космосу, природи. Ф. Аквінський ототожнив духовне в людині з вірою, надією та любов'ю. Пізніше відбулося переосмислення поняття духовності, визначився інтерес дослідників до внутрішнього світу людини, її цінностей та вчинків (Ф. Бекон, Д. Берклі, Р. Декарт, Дж. Локк, М. Лютер, Б. Паскаль, Ф. Петрарка, Ж.-Ж. Руссо та інші). І. Кант визначив духовність як здатність до самовдосконалення, Г. Гегель обґрунтував діалектику суб'єктивного, об'єктивного та абсолютного духу. Представники вітчизняної філософської думки (М. Бердяєв, Б. Братусь, І. Ільїн, Г. Сковорода, В. Соловйов та інші) на підставах релігійної філософії визначили духовність як сферу людського буття в подоланні егоцентризму, прагнення до самовдосконалення, звернення людини до віри.

Вагомий внесок у вивчення поняття духовності особистості здійснили сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені, що розглядали цей феномен через призму системи цінностей як основи життя людини (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, О. Колісник, Н. Кордунова, О. Шкіренко та інші); смислових утворень у свідомості та самосвідомості особистості (О. Климишин, О. Леонт'єв). Процес духовного розвитку особистості розглядався сучасними вченими як: тривалий процес пробудження здібностей, розвитку свідомості особистості (М. Савчин); духовна самореалізація особистості (Г. Балл); своєрідна сила особистості, спрямована на вдосконалення інтелектуальної, естетичної, моральної, творчої сфер (Г. Шевченко); спрямованість людини до пізнання та оволодіння духовними цінностями, формування естетичної сфери, творчості (Ж. Маценко, З. Шевчук, В. Ямницький).

При цьому важливим для розвитку духовності особистості віковим періодом є підлітковий вік, що визначений у психологічній науці сензитивним для формування нових рівнів самосвідомості, пізнавальних інтересів, здатності до усвідомлення дій та вчинків (А. Гармаєв, О. Климишин, Н. Кордунова, Н. Павлик та інші). Такі вчені, як Г. Балл, І. Булах, О. Горбачов, Н. Коваль, Ю. Костюк, В. Москалець, Н. Павлик, Ю. Подкопаєва, Е. Помиткін, В. Рибалка, М. Савчин, С. Ставицька та інші вважають духовний розвиток особистості, її самовдосконалення, самореалізацію та саморозвиток важливою умовою в процесі освітньої діяльності. Отже, теоретичний аналіз філософсько-психологічних досліджень дозволив визначити духовний розвиток як процес самовдосконалення й гармонізації внутрішнього світу особистості, що реалізується у духовних вчинках, завдяки сформованим духовним цінностям, смислам, самопізнанню й духовній рефлексії.

Подальший аналіз сучасної наукової літератури показав, що поняття сирітства досліджувалися в соціальній та психолого-педагогічній науках з позиції наукових поглядів на процес особистісного розвитку дітей-сиріт, в яких визначальною є думка про значні відмінності в соціальному та психічному розвитку дітей-сиріт та їх однолітків, які мають родини. Цій проблемі присвячені роботи В. Мухіної, Г. Прихожан, Н. Толстих та інших. Психолого-педагогічні умови особистісного розвитку та міжособистісні відносини вихованців закладів інституційного догляду розглядались в роботах І. Дубровіної, М. Лісіної, Л. Шипіциної, Т. Шульги та інших. Відсутність прив'язаностей до батьків, депривація та наслідки дитячих психотравм описано в роботах зарубіжних науковців Д. Боулбі, Л. Бурбо, Д. Джексона, Й. Лайнгеймера, З. Матейчек та інших.

Численні сучасні психологічні дослідження, що присвячені особливостям розвитку дітей-сиріт в умовах державних закладів опіки, знайшли своє відображення в роботах Л. Артюшкіної, Г. Бевз, І. Дубровіної, А. Бикова, М. Кондратьєва, В. Мухіної, А. Наточій, Л. Оліференко, В. Оржеховської, І. Пєши, А. Полянничко, Г. Прихожан, О. Смирнової, Н. Толстих, Л. Шипіциної, Т. Шульги та інших. У багатьох психолого-педагогічних дослідженнях науковцями наголошено на особливостях в інтелектуальному, соціальному та емоційному розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються та навчаються в закладах інтернатного типу. Підлітки з негативним досвідом ранньої батьківської депривації зазнають психологічних труднощів у процесі сімейної та громадської соціалізації (Л. Божович, М. Кондратьєв, В. Мухіна, Н. Толстих, Ю. Орлова, Г. Прихожан та інші).

У результаті теоретичного аналізу особистісного розвитку підлітків – вихованців закладів інтернатного типу було виокремлено *соціальні* (особливий соціальний статус, порушення соціальної адаптації) та *індивідуально-психологічні* (конформність, пізнавальна пасивність, тривожність, батьківська депривація, фрустрація базових потреб та системи ціннісних орієнтацій) особливості особистісного розвитку сиріт.

Підґрунтям для побудови психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу став духовно-особистісний *підхід* (Е. Помиткін). Використання цього підходу дозволило визначити провідні *принципи* духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу: принцип ієрархічності; принцип позитивності; принцип духовної особистісної взаємодії.

За принципом ієрархічності (С. Рубінштейн) відбувається гармонійне формування почуттєво-емоційної, пізнавально-рефлексивної, ціннісно-сислової та поведінкової сфер підлітків, що складає повноцінний духовний розвиток сиріт. Принцип позитивності (Н. Павлик) у контексті духовно-особистісного підходу знаходить відображення у розвитку позитивного ставлення підлітками до себе та інших людей; налаштованість підлітків-сиріт на позитивний стан, який забезпечує високим ступенем енергії, творчих ресурсів, ефективними навичками саморегуляції у проблемних життєвих ситуаціях. Принцип духовної особистісної взаємодії (В. Рибалка, В. Панок) спрямований на процес створення атмосфери довіри, співробітництва та взаєморозуміння між підлітками-сиротами та дорослими. Покладаючись на духовно-особистісний підхід, нами було визначено *механізми* духовного розвитку підлітків-сиріт: ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції, усвідомлення буттєвої єдності.

На підставі наукових позицій І. Беха, О. Климишин, Ю. Костюк, Н. Павлик, В. Панка, Ю. Подкопаєвої, Е. Помиткіна, В. Рибалки, С. Рубінштейна нами було визначено та обґрунтовано етапи процесу духовного розвитку підлітків-сиріт: 1) розвитку позитивного емоційного сприйняття себе та інших людей; 2) пізнання та духовної рефлексії; 3) орієнтації на духовні ідеали, смисли, цінності; 4) реалізації духовного вчинку. Також виокремлено структурні компоненти духовності підлітків-сиріт: почуттєво-емоційний, пізнавально-рефлексивний, ціннісно-сисловий та поведінковий.

У результаті теоретичного аналізу розроблено психологічну модель духовного розвитку підлітків-сиріт (рис 1).

Провідна ідея, яка покладена в основу розробки моделі полягала в тому, що процес духовного розвитку зумовлює послідовне формування ієрархічної системи компонентної структури духовності підлітків-сиріт. У центрі психологічної моделі – особистість підлітка-сироти 12-14 років, який потрапив за певних причин до закладу інтернатного типу (далі – ЗІТ), де отримує виховання та навчання. Процес духовного розвитку підлітків зумовлюється впливом соціальних та індивідуально-психологічних особливостей сиріт. Завдяки актуалізації *психологічних механізмів* (ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності) відбувається поетапний розвиток позитивних почуттєво-емоційних станів, пізнання і духовної рефлексії, системи духовних цінностей та смислів, утворюючи мотив до реалізації духовного вчинку, що є ознакою духовного розвитку підлітків-сиріт.

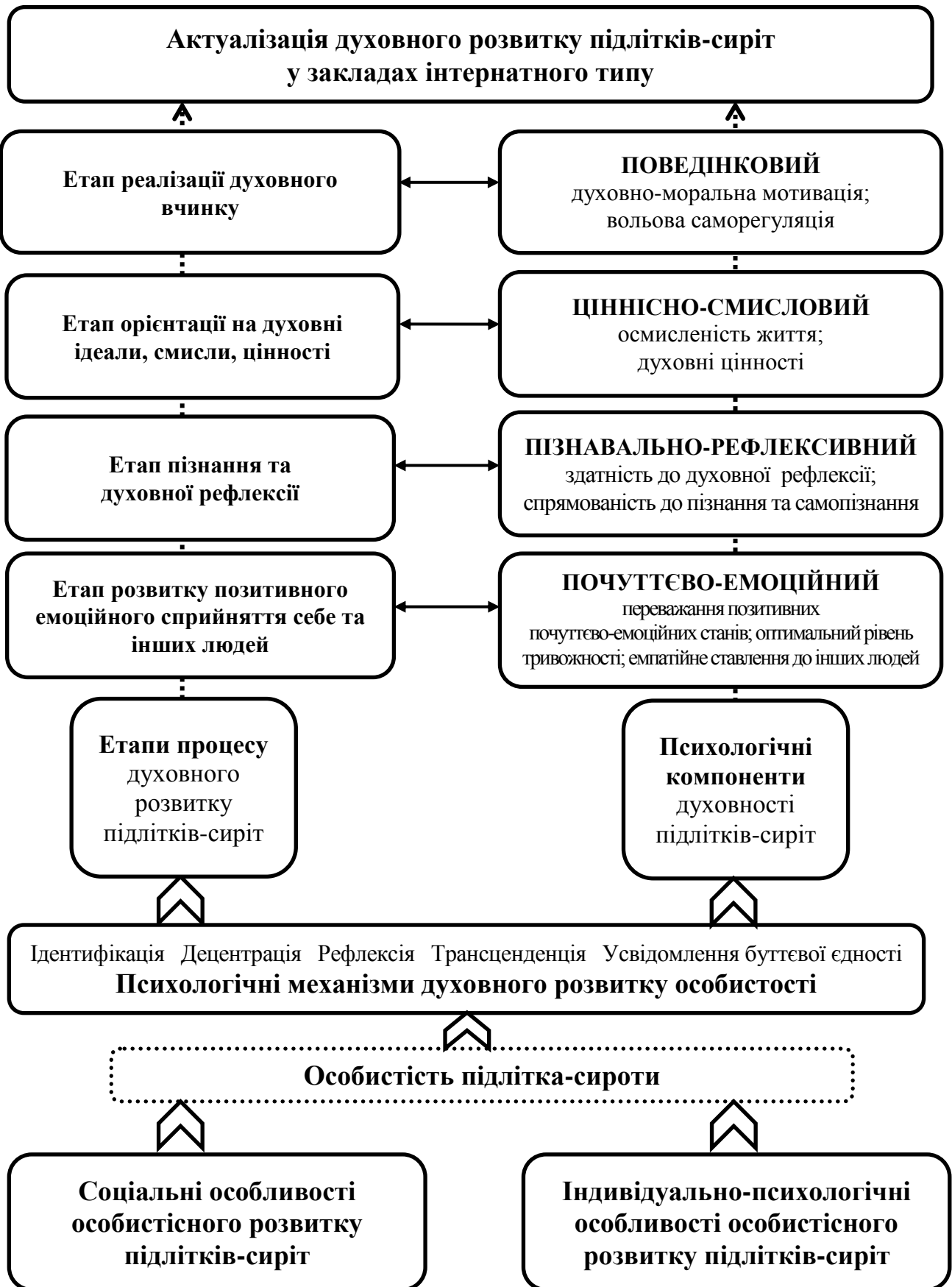

Рис. 1. Психологічна модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу

Результати теоретичного аналізу було покладено в основу емпіричного дослідження.

У другому розділі – «*Емпіричне дослідження процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу*» – описано процедуру психологічного експерименту, обґрунтовано відповідний психодіагностичний інструментарій; представлено особливості почуттєво-емоційного, пізнавально-рефлексивного, ціннісно-смислового та поведінкового компонентів духовності підлітків-сиріт у порівнянні з результатами статистичних показників підлітків з родин; встановлено взаємозв'язки між компонентами духовності підлітків-сиріт.

Загальна кількість респондентів становила 190 осіб ($n=190$) 7-8 класів (віком 12-14 років), розподілених на дві групи, одну з яких склали підлітки, що проживають, виховуються та навчаються у закладах інтернатного типу (кількістю 89 осіб), а іншу – підлітки, які проживають, виховуються в родині і навчаються у загальноосвітніх школах та гімназіях (кількістю 101 особа). Емпіричне дослідження включало в себе два етапи, перший з яких спрямований на виявлення кількісних та якісних показників структурних компонентів духовності підлітків-сиріт у порівнянні з їх однолітками з родин, другий – встановлення наявних кореляційних зв'язків між показниками компонентів духовності.

Отримані статистичні показники *почуттєво-емоційного* компоненту духовності підлітків-сиріт у ЗІТ засвідчили, що середній рівень притаманний 43% підлітків, низький – 47%, тоді як у підлітків з родин середній рівень показали 45%, а низький – 22% досліджуваних. Високий рівень позитивних почуттєво-емоційних станів підлітків-сиріт у порівнянні з їх однолітками з родин менший на 23% (підлітки-сироти лише 10%, підлітки з родин – 33%). У результаті математичного розрахунку T-test були зафіксовані значущі статистично достовірні відмінності між показниками підлітків обох досліджуваних груп: позитивні емоційно-почуттєві стани $t=3,95$ ($p \leq 0,001$); особистісна тривожність $t=2,97$ ($p \leq 0,01$) та здатність до емпатії $t=2,37$ ($p \leq 0,01$).

Аналіз розвитку *пізнавально-рефлексивного* компоненту духовності показав його кращу сформованість, ніж попередній у підлітків-сиріт. На це вказують отримані результати кількісних показників духовної рефлексії, де високий рівень мають 18% підлітків-сиріт та 22% підлітків з родин. Майже однаковими результатами середнього рівня характеризуються обидві досліджувані групи підлітків (сироти – 51%, підлітки з родин – 60%). Відповідно, показники низького рівня притаманні 31% підлітків-сиріт та 18% підлітків з родин. Емпіричне значення показника T-test рівня духовної рефлексії становило $t=1,59$ ($p \leq 0,05$), за шкалою «пізнання та самопізнання» – $t=2,59$ ($p \leq 0,01$) вказує на виявлену незначну статистично достовірну різницю між підлітками обох досліджуваних груп, тим не менш підлітки з родин більш орієнтовані на рефлексію, ніж підлітки-сироти.

За результатами дослідження *ціннісно-смилового* компоненту духовності підлітків-сиріт у ЗІТ виявлено, що високий рівень мають 18%, середній – 47% та низький – 35% респондентів. Статистичні значення у підлітків з родин показали інший результат: 29% – високий рівень, 62% – домінуючий середній

та лише 9% – низький рівні. Таким чином, встановлено недостатній рівень загального показника осмисленості життя у значної кількості підлітків-сиріт, що свідчить про відсутність в житті підлітків цілей, емоційної насиченості процесу їхньої життєдіяльності, не сформованим уявленням про себе як про сильну особистість. За даними порівняльного аналізу T-test показників осмисленості життя між підлітками-сиротами та їх однолітками з родин виявлено значні статистично достовірні відмінності $t=4,78$ ($p\leq 0,001$), а також за субшкалами: цілі, процес, результат життя, локус контролю «Я» та локус контролю «життя» значимі на рівні $p\leq 0,001$.

Отримані результати показників ціннісної орієнтації досліджуваних підлітків свідчать про більш прагматичну направленість сиріт, ніж їх однолітки з родин. За шкалами цінностей було встановлено емпіричне значення показника T-test на рівні ($p\leq 0,001$): «визнання і повага людей та вплив на оточуючих», «пошук і насолода прекрасним», «допомога та милосердя», «любов», «висока соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві», «спілкування»; на рівні ($p\leq 0,01$): «пізнання нового у світі»; на рівні ($p\leq 0,05$): «високий матеріальний добробут», «високий соціальний статус і управління людьми», «здоров'я»; за шкалою «приємне проведення часу, відпочинок» статистичних відмінностей не виявлено.

Виявлені психологічні особливості ціннісно-сислової сфери підлітків характеризуються недостатньою сформованістю уявлень підлітків про життя, відсутністю мети, незадоволеністю процесом свого життя; потребами сиріт у визнанні та поваги з боку інших людей, самоствердженні, спілкуванні, соціальному статусі, і, найголовніше, – в любові. Особливістю досліджуваного компоненту є те, що виявлені значущі цінності та смисли свідчать про здатність підлітків до свідомого вибору відповідної мотивації, що передусє духовному вчинку.

Тому, виявлений недостатній рівень *поведінкового* компоненту духовності підлітків-сиріт у ЗІТ не є виключенням. Констатовано, що високий рівень поведінкового компоненту характерний лише 12% досліджуваних підлітків, тоді як у підлітків з родин – 29%, середній рівень у підлітків-сиріт становить 63% та низький рівень – 25%. Водночас, у підлітків з родин виявлено 53% досліджуваних із середнім рівнем та 18% з низьким. Емпіричне значення показника T-test рівня духовно-моральної мотивації $t=2,82$ ($p\leq 0,01$) вказує на статистично достовірну відмінність між підлітками двох досліджуваних груп. Завдяки отриманим в процесі навчання знанням щодо духовно-моральної поведінки підлітки-сироти здатні адекватно оцінити мотиви власної поведінки та інших людей, але їм майже не характерна спрямованість в реалізації духовного вчинку. Порівняльний аналіз за емпіричним значенням показника T-test рівня вольового потенціалу $t=2,01$ ($p\leq 0,01$) засвідчує статистично достовірні відмінності між підлітками двох досліджуваних груп.

Найменш розвиненим виявився рівень загального показника *духовного розвитку* підлітків-сиріт. Лише 8% респондентів показали високий рівень духовного розвитку, натомість у підлітків з родин результати є вищими – 18%. Середній рівень виявлено у 40% підлітків-сиріт та 66% у підлітків з родин.

Низький рівень духовного розвитку спостерігається у 52% підлітків-сиріт і у 16% підлітків з родин. Емпіричне значення показника T-test рівня духовного розвитку $t=5,22$ ($p \leq 0,001$) засвідчує, що у досліджуваних підлітків з родин показники загального рівня духовного розвитку є вищими в порівнянні з показниками сиріт.

Узагальнені результати дослідження рівнів розвитку компонентів духовності підлітків-сиріт та підлітків з родин представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати сформованості компонентів духовності підлітків-сиріт
(п-с) та підлітків з родин (п-р)**

n=190

Рівні / Компоненти духовності (у %)	Почуттєво- емоційний		Пізнавально рефлексив.		Ціннісно- смісловий		Поведінков		Духовний розвиток	
	П-с	П-р	П-с	П-р	П-с	П-р	П-с	П-р	П-с	П-р
Високий	10	33	18	22	12	29	12	29	8	18
Середній	43	45	51	60	55	62	63	53	40	66
Низький	47	22	31	18	33	9	25	18	52	16
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Отримані результати дослідження компонентів духовності підлітків-сиріт у ЗІТ показали, що пізнавально-рефлексивний компонент виражений на високому рівні розвитку (18%), поведінковий компонент духовності характеризується середнім рівнем (63%), а почуттєво-емоційний компонент (47%) та рівень духовного розвитку (52%) показали низький рівень.

Встановлено статистично значущі взаємозв'язки між показниками *духовного розвитку* і показниками почуттєво-емоційного компоненту духовності у підлітків-сиріт ($r=0,21$; $p \leq 0,05$) та ціннісно-сміслового компоненту у підлітків з родин ($r=0,24$; $p \leq 0,05$). У підлітків-сиріт встановлено наявність прямих кореляційних зв'язків між показниками *почуттєво-емоційного* компоненту з показником ціннісно-сміслового компоненту «локус контролю Я» ($r=0,21$; $p \leq 0,05$); у підлітків з родин показник «емпатія» негативно корелює з цінністю «матеріальний добробут» ($r= -0,30$; $p \leq 0,01$). Показники *пізнавально-рефлексивного* компоненту підлітків-сиріт позитивно корелюють з показниками почуттєво-емоційного компоненту «міжособистісна тривожність» ($r=0,30$; $p \leq 0,01$) та негативно з показниками ціннісно-сміслового компоненту ($r= -0,28$; $p \leq 0,01$); натомість у підлітків з родин показник пізнавально-рефлексивного компоненту «духовна рефлексія» позитивно корелює з показником почуттєво-емоційного компоненту «міжособистісна тривожність» ($r=0,23$; $p \leq 0,05$) та негативно з показником ціннісно-сміслового компоненту «допомога та милосердя» ($r= -0,34$; $p \leq 0,01$), показником поведінкового компоненту «духовна мотивація» ($r= -0,22$; $p \leq 0,05$). Загальний показник *ціннісно-сміслового* компоненту духовності підлітків-сиріт мають обернену кореляцію з цінністю «допомога та милосердя» ($r= -0,24$; $p \leq 0,05$) та пряму – з цінністю «здоров'я» ($r=0,21$; $p \leq 0,05$); підлітки з родин мають обернену

кореляцію з цінністю «матеріальний добробут» ($r = -0,22$; $p \leq 0,05$), показник «локус контролю життя» позитивно корелює з цінністю «приємне проведення часу, відпочинок» ($r = 0,26$; $p \leq 0,01$) та негативно – із «самооцінювальною тривожністю» ($r = -0,22$; $p \leq 0,05$). У показниках *ціннісної орієнтації* у підлітків-сиріт спостерігається негативна кореляція між цінністю «матеріальний добробут» та «тривожність» ($r = -0,22$; $p \leq 0,05$), проте цінність «любов» має позитивну кореляцію з «пізнання нового у світі» ($r = 0,47$; $p \leq 0,01$), «висока соціальна активність» та «спілкування» ($r = 0,46$; $p \leq 0,01$); у підлітків з родин спостерігається обернена кореляція між цінністю «приємне проведення часу, відпочинок» та «шкільна тривожність» ($r = -0,30$; $p \leq 0,01$), а також «соціальна активність» та «тривожність» ($r = -0,23$; $p \leq 0,05$); позитивна кореляція спостерігається між показниками «матеріальний добробут» та «пошук і насолода прекрасним» ($r = 0,20$; $p \leq 0,05$), «пізнання нового» та «шкільна тривожність» ($r = 0,26$; $p \leq 0,05$), «соціальний статус» та «вольовий потенціал» ($r = 0,30$; $p \leq 0,01$), «визнання і повага інших людей» та «соціальний статус» ($r = 0,34$; $p \leq 0,01$). Спостерігається прямий кореляційний зв'язок у показниках поведінкового компонента духовності між показниками «вольовий потенціал» та «міжособистісна тривожність» ($r = 0,31$; $p \leq 0,01$); у підлітків з родин виявлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками поведінкового компоненту «духовна мотивація» та «вольовий потенціал» ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$).

Результати статистичного (кількісного та якісного) аналізу емпірично підтвердили недостатній рівень сформованості почуттєво-емоційної, пізнавально-рефлексивної, ціннісно-сислової та поведінкової сфер у духовному розвитку підлітків-сиріт ЗІТ, що зумовило потребу в розробці та впровадженні психолого-педагогічних засобів, спрямованих на актуалізацію духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ.

У **третьому розділі** – *«Психолого-педагогічна програма духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу»* – розроблено та обґрунтовано психолого-педагогічну програму духовного розвитку підлітків – вихованців закладів інтернатного типу; проаналізовано результати ефективності впровадження психолого-педагогічної програми на етапі формувального експерименту; представлено методичні рекомендації для психологів, соціальних педагогів та педагогів щодо впровадження програми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

На підставі аналізу результатів констатувального експерименту дослідження психологічних особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт було розроблено розвивальну психолого-педагогічну програму духовного зростання підлітків, які проживають та виховуються у ЗІТ. Методологічну основу програми склали положення духовно-особистісного підходу (Е. Помиткін) щодо процесу духовного розвитку особистості, а також особистісно-орієнтованого підходу в навчально-виховному процесі (І. Бех), принципи гуманізації виховного простору й оптимізації виховних можливостей процесу духовного розвитку вихованців (Г. Балл, Л. Божович, І. Булах, І. Зязюн, Н. Павлик, В. Панок, Е. Помиткін, В. Рибалка, М. Савчин та інші), а також численні наукові доробки дослідників щодо процесу особистісного розвитку

підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу (Г. Бевз, С. Березін, І. Дубровіна, Ж. Петрочко, І. Фурманов та інші). Відповідно до представленої психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ та отриманих в емпіричному дослідженні результатів було розроблено психолого-педагогічну програму, спрямовану на духовний розвиток підлітків-сиріт у ЗІТ. Основна *мета* програми полягала в здійсненні послідовної актуалізації почуттєво-емоційних, пізнавально-рефлексивних, ціннісно-смыслових та поведінкових процесів спрямованих на покращення показників духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ. Програма духовного розвитку підлітків-сиріт включала два напрями: розвивальний психолого-педагогічний тренінг «До нових берегів» (О. Бернацька, С. Березін, І. Вачков, А. Грецов, К. Фопель та інші) та кінотренінг (О. Бистрицькій, Б. Вудер, А. Менегетті, С. Красін та інші).

Психолого-педагогічний тренінг «До нових берегів» розрахований на 24 заняття, тривалістю від 1 до 1,5 годин кожне. Перший тематичний блок «Підняти вітрила!» був зорієнтований на формування *почуттєво-емоційного* компоненту духовності. Цей блок реалізовувався набором вправ, за допомогою яких у підлітків формувалися позитивні емоції та почуття, сприйняття та вміння їх виражати, розвивалися здібності до емпатії, а також поступово відбувалась корекція особистісної тривожності підлітків. Особливу увагу було приділено формуванню ціннісного ставлення до себе та інших. Формування *пізнавально-рефлексивного* компоненту духовності було висвітлено в другому тематичному блоці «Скарби з дна океану». На цьому етапі тренінгу здійснювалося ознайомлення з морально-духовними принципами особистості. Особливу увагу було приділено усвідомленню власної життєвої компетентності, розумінню себе та інших як цілісної та неповторної особистості, в рефлексії на самовдосконалення. Розвиток *ціннісно-смыслового* компоненту духовності підлітків представлено в третьому блоці «Маяк, що освітлює шлях». Він містив вправи, стрижневим завданням яких був аналіз внутрішнього світу особистості, її пріоритетних цінностей, ідеалів та смислів. Спрямування підлітків на самореалізацію та саморозвиток. Розвиток *поведінкового* компоненту духовності полягало в завданні четвертого тематичного блока «Стань капітаном свого життя». Основним пріоритетом на заняттях було розвиток вольових якостей, відповідальності та внутрішньої позиції підлітків до реалізації духовного вчинку, активного саморозвитку. На цьому етапі учасники вчилися аналізувати та відпрацьовувати досвід духовної взаємодії, вміння оцінювати та контролювати свою поведінку.

В якості основних засобів навчання використовувались ігри та вправи, міні-твори, дружні побажання. Активність учасників стимулювалася різними завданнями, дискусіями, вирішеннями різноманітних проблем у взаєминах, роздумами над притчами. Практичні заняття передбачали виконання завдань на вміння сформулювати вивчені поняття, дати пораду чи рекомендацію з проблеми, висловити своє судження, обґрунтувати рішення, дати порівняльну характеристику.

Кінотренінг передбачав перегляд та обговорення документальних і художніх фільмів, короткометражок духовно-моральної спрямованості

(внутрішній світ підлітків, сенс життя, ціннісні орієнтації, подолання труднощів та радість перемоги, прийняття себе, проблематика соціальної адаптації та інше).

Загалом у формульованому експерименті взяли участь 48 підлітків – вихованців ЗІТ віком 12-14 років. Для реалізації програми духовного розвитку було створено експериментальну групу – 23 особи та контрольну групу – 25 осіб.

Аналіз результатів формульованого експерименту підтвердив ефективність впровадження психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ (КГ) контрольної групи та (ЕГ) експериментальної групи

Рівні духовного розвитку (у %)	КГ (n=25)		ЕГ (n=23)	
	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту
Високий	28	28	17	39
Середній	40	44	61	57
Низький	32	28	22	4

Як видно з табл. 2, спостерігаються суттєві зміни у статистичних показниках духовного розвитку в експериментальній групі. Так, відбулося зростання (майже у два рази) кількості підлітків з високим рівнем (39%) духовного розвитку. Зменшилась кількість учасників програми з середнім рівнем (від 61% до 57%) духовного розвитку. Також виявлено позитивні кількісні зміни підлітків із низьким рівнем духовного розвитку (від 22% до 4%) за рахунок збільшення кількості учасників з високим та зменшенням з середнім рівнем. Водночас у контрольній групі статистично значущих змін майже не відбулося.

За допомогою t-Test для залежних вибірок статистично підтверджено значущість виявлених змін у духовному розвитку підлітків-сиріт ($p \leq 0,01$), а також за рівнями розвитку почуттєво-емоційного ($p \leq 0,01$), пізнавально-рефлексивного ($p \leq 0,05$), ціннісно-сміслового ($p \leq 0,01$) та поведінкового ($p \leq 0,01$) компонентів духовності у респондентів експериментальної групи. Отримані результати формульованого експерименту продемонстрували ефективність психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз та емпіричне вивчення психологічних особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

1. За результатами теоретичного аналізу духовний розвиток підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу розглядається як складний процес формування позитивних почуттєво-емоційних станів, осмислення, духовної рефлексії, оволодіння духовними цінностями та смислами, що передують духовному вчинку.

До специфічних соціальних особливостей особистісного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу належать: соціальна ситуація, в якій опинилися підлітки, навколишнє середовище (особливості умов проживання у закладах інтернатного типу, негативний досвід перебування в неблагополучній родині). Індивідуально-психологічні особливості особистісного розвитку підлітків полягають у наявності батьківської депривації, відсутності прив'язаностей, психологічній травмі, характерній власному життєвому досвіду системі цінностей, труднощах у міжособистісних стосунках, недостатній сформованості почуттєво-емоційної, когнітивної та мотиваційної сфер підлітків-сиріт.

Психологічна модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу ґрунтується на духовно-особистісному підході, який інтегрує концептуальні психологічні положення про особистісний розвиток сиріт з принципами і методами, що сприяють та активізують процес духовного зростання підлітків, у відповідності з принципами ієрархічності, позитивності та духовної особистісної взаємодії. Модель включає чотири етапи: етап розвитку позитивного емоційного сприйняття себе та інших людей; пізнання та духовної рефлексії, орієнтації на духовні ідеали, смисли, цінності та етап реалізації духовного вчинку.

2. Результати емпіричного дослідження рівнів сформованості почуттєво-емоційного, пізнавально-рефлексивного, ціннісно-сміслового та поведінкового компонентів духовності підлітків-сиріт у ЗІТ в порівнянні з результатами підлітків з родин свідчать про статистично значущі відмінності між цими групами досліджуваних. Психологічними особливостями духовного розвитку підлітків-сиріт є: недостатня сформованість позитивних емоцій та почуттів, емпатійної зацікавленості до внутрішнього світу інших людей; брак глибини рефлексійного аналізу, а також життєвих орієнтирів, що засвідчує сконцентрованість підлітків на своєму життєвому досвіді та на нерозумінні свого майбутнього; домінування соціальних цінностей над духовними; пасивні духовно-моральні спонукальні мотиви, повільний прояв вольових якостей. Пізнавально-рефлексивний компонент духовності характеризується високим; розвиток поведінкового компоненту духовності – середнім; почуттєво-емоційний компонент духовності характеризується низьким рівнем.

3. Між показниками компонентів духовності існують взаємозв'язки, що виявляються в зумовленості процесу духовного розвитку як підлітків-сиріт, так і підлітків з родин їх смисложиттєвими орієнтаціями, сформованістю уявлень про життєві цінності та смисли, духовними цінностями, духовною рефлексією, спрямованістю до пізнання та самопізнання, емоційно-вольовими властивостями, прагненням до реалізації духовного вчинку. Про це свідчать встановлені наявні кореляції між показниками почуттєво-емоційного

(«позитивні почуттєво-емоційні стани», «емпатія»), пізнавально-рефлексивного («здатність до духовної рефлексії», «спрямованість до пізнання та самопізнання»), ціннісно-сислового («осмисленість життя», «духовні цінності») та поведінкового («духовно-моральна мотивація», «вольова саморегуляція») компонентів духовності. Загальна тенденція для обох груп підлітків виявляється в тому, що підлітки, які спрямовані на духовний розвиток прагнуть до оволодіння духовними цінностями, смислами, духовною рефлексією, вмотивовані на духовний вчинок. Тоді як підліткам з низьким рівнем духовного розвитку характерні слабка емоційно-вольова саморегуляція, відсутність інтересу до самовдосконалення, самореалізації, прагнення до визнання та високого соціального статусу. Відмінною тенденцією стосовно досліджуваних груп підлітків є те, що у підлітків-сиріт духовний розвиток зумовлений позитивними емоційно-почуттєвими станами, а у підлітків з родин – смисложиттєвими орієнтаціями.

4. Ефективність розробленої та апробованої психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу виявляється в позитивних змінах у рівнях сформованості всіх компонентів духовного розвитку: збільшилась кількість підлітків із високим та середнім рівнями розвитку почуттєво-емоційного, пізнавально-рефлексивного, ціннісно-сислового та поведінкового компонентів, зменшилась кількість підлітків із низьким рівнем розвитку цих компонентів.

Здійснене дисертаційне дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у ЗІТ. Подальшими перспективними напрямками дослідження є поглиблене вивчення впливу прийомної родини на процес духовного розвитку підлітків-сиріт; особливостей негативного досвіду неблагополучних родин у підлітків-сиріт (позбавлених батьківського піклування) в процесі духовного розвитку; розробці та впровадженні ефективних засобів актуалізації духовного розвитку дітей-сиріт у спеціалізованих закладах інтернатного типу; а також у порівняльному аналізі психологічних особливостей духовного розвитку дітей та підлітків сиріт України та Республіки Туреччина.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Парасей, А. О. (2013). Теоретичний аналіз проблеми духовного розвитку підлітків-сиріт. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: Педагогіка і психологія*, 39 (1), 257-264.
2. Парасей, А. О. (2014). Теоретичне дослідження структурних компонентів духовного розвитку підлітків-сиріт. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Педагогіка та психологія*, 700, 151-157.
3. Парасей-Гочер, А. О. (2017). Програма психолого-педагогічного тренінгу з розвитку духовності підлітків-сиріт в умовах державних закладів опіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Психологічні науки*, 6(12), 69-74.

4. Парасей-Гочер, А. О. (2018). До побудови психологічної моделі духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. *Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості»*, 1(9), 88-95.

5. Парасей-Гочер, А. О. (2018). Кінотренінг як метод духовного зростання підлітків, вихованців інтернатних закладів. *Теорія і практика сучасної психології: Педагогічна та вікова психологія*, 2, 24-31

6. Parasiei-Hocher, A. O. (2019). Results' analysis of the implementation of the spiritual development program of orphan children in adults age. *Науковий журнал: Молодий вчений*, (66), 155-158.

Статті у наукометричних зарубіжних фахових виданнях:

7. Parasiei-Hocher, A. O. (2018). The Dynamics the Spiritual Development's Components of Orphan's Adolescence in Boarding School. *European Humanities Studies: State and Society*, 4 (II), 83-96.

Статті в інших виданнях:

8. Парасей, А. О. (2013). Соціально-психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт. *Теорія і методика виховання: Науково-педагогічний вісник*, 3, 19-21.

9. Парасей-Гочер, А. О. (2018). Діагностичні методи дослідження психологічних особливостей духовного розвитку підлітків – вихованців закладів інтернатного типу. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*, 15 (15), 127-131.

Матеріали конференцій:

10. Парасей, А. О. (2014). Психологічні аспекти соціалізації підлітків-сиріт. *Психологічні проблеми сучасності: XI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та молодих вчених, Львів, 15-16 травня* (с. 81-82). URL: <http://filos.lnu.edu.ua/research/conferences>.

11. Парасей, А. О. (2014). Психолого-педагогічні підходи щодо розвитку духовності підлітків-сиріт. *Альянс наук: Вчений – вченому. Актуальні питання сьогодення: IX Міжнародна науково-практична конференція, Рівне, 27-28 березня* (Т. 2), (с. 56-60). Дніпропетровськ: Біла К. О.

12. Парасей, А. О. (2015). Емоційні та поведінкові розлади у дітей, які зазнали психологічної травми. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, Львів, 27-28 лютого* (с. 40-41). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота».

13. Парасей, А. О. (2017). Наставництво для дітей сиріт – психологічний аспект. *Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics: International research and practice conference, Lublin, 20-21 october* (p. 195-197). Lublin: Izdevieciba «Baltija Publishing»

14. Парасей-Гочер, А. О. (2018). Дослідження духовних цінностей підлітків – вихованців закладів інтернатного типу. *Kluczowe problemy edukacja i nauka: perspektywy rozwoju dla Ukrainy i Polski: Międzynarodowa konferencja multidyscyplinarna, Stalowa Wola, 20-21 lipca* (p. 84-87). Stalowa Wola: Izdevieciba «Baltija Publishing».

15. Парасей-Гочер, А. О. (2018). Особливості впровадження психолого-педагогічної програми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття, Хмельницький, 26-27 жовтня* (с. 21-24). Херсон: Гельветика.

16. Парасей-Гочер, А. О. Особливості почуттєво-емоційної складової в розвитку духовності підлітків-сиріт. *Теоретичні та методологічні проблеми сучасної педагогіки та психології: Міжнародна науково-практична конференція, Миколаїв, 09-10 листопада* (с. 110-114). Миколаїв: ГО «Інститут інноваційної освіти».

АНОТАЦІЇ

Парасей-Гочер А.О. Психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. – Київ, 2019.

Дисертаційне дослідження присвячене розв'язанню проблеми духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. У роботі здійснено теоретичний філософсько-психологічний аналіз проблеми духовного розвитку особистості; проаналізовано соціальні та психологічні особливості особистісного розвитку підлітків-сиріт, які проживають та навчаються у закладах інтернатного типу, виявлено та обґрунтовано соціальні (специфічна ситуація розвитку підлітків у закладах інтернатного типу, порушення соціальної адаптації) та індивідуально-психологічні (конформність, пізнавальна пасивність, тривожність, негативний досвід ранньої батьківської депривації, фрустрація базових потреб та системи ціннісних орієнтацій) особливості підлітків-сиріт; визначено етапи процесу духовного розвитку та структурні компоненти духовності підлітків у закладах інтернатного типу; розроблено психологічну модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт. Використання психологічної моделі дозволило виявити психологічні особливості підлітків та оцінити ефективність психолого-педагогічної програми духовного розвитку сиріт у закладах інтернатного типу.

Визначено та обґрунтовано психодіагностичні методи емпіричного дослідження для виявлення рівнів розвитку показників компонентів духовності. Представлено кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження показників компонентів духовності сиріт в порівнянні з результатами підлітків з родин, встановлено кореляційні зв'язки між показниками компонентів духовності підлітків-сиріт.

Розроблено й апробовано психолого-педагогічну програму духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу. Доведено ефективність використання програми позитивною динамікою змін у показниках компонентів духовності досліджуваних підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Ключові слова: духовність, духовний розвиток, підлітковий вік, соціальні та індивідуально-психологічні особливості підлітків – вихованців закладів інтернатного типу, етапи духовного розвитку, компоненти духовності підлітків-сиріт, психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Парасей-Гочер А.А. Психологические особенности духовного развития подростков-сирот в учреждениях интернатного типа. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна НАПН Украины. – Киев, 2019.

Диссертационное исследование посвящено решению проблемы духовного развития подростков-сирот в учреждениях интернатного типа. В работе осуществлен теоретический философско-психологический анализ проблемы духовного развития личности; проанализированы социальные и психологические особенности личностного развития подростков-сирот, проживающих и обучающихся в учреждениях интернатного типа, обнаружено и обосновано социальные (специфическая ситуация развития подростков в учреждениях интернатного типа, нарушение социальной адаптации) и индивидуально-психологические (конформность, познавательная пассивность, тревожность, негативный опыт ранней родительской депривации, фрустрация базовых потребностей и системы ценностных ориентаций) особенности подростков-сирот; определены этапы процесса духовного развития и структурные компоненты духовности подростков в учреждениях интернатного типа; разработана психологическая модель процесса духовного развития подростков-сирот. Использование психологической модели позволило выявить психологические особенности подростков и оценить эффективность психолого-педагогической программы духовного развития сирот в учреждениях интернатного типа.

Определены и обоснованы психодиагностические методы эмпирического исследования для выявления уровней развития показателей компонентов духовности. Представлены количественный и качественный анализ результатов эмпирического исследования показателей компонентов духовности сирот по сравнению с результатами подростков из семей, установлены корреляционные связи между показателями компонентов духовности подростков-сирот.

Разработана и апробирована психолого-педагогическая программа духовного развития подростков-сирот в учреждениях интернатного типа. Доказана эффективность использования программы положительной динамикой изменений в показателях компонентов духовности исследуемых подростков-сирот в учреждениях интернатного типа.

Ключевые слова: духовность, духовное развитие, подростковый возраст, социальные и индивидуально-психологические особенности подростков – воспитанников учреждений интернатного типа, этапы духовного развития,

КОМПОНЕНТЫ ДУХОВНОСТИ ПОДРОСТКОВ-СИРОТ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ-СИРОТ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИНТЕРНАТНОГО ТИПА.

Parasiei-Hocher A.O. Psychologic aspects of spiritual development of orphan teenagers raised in orphanages. – Qualifying scientific study printed as a manuscript.

To a thesis research presented for a Candidate of Psychological Sciences degree majoring in 19.00.07 – Educational and Developmental Psychology. Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adults Education of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to a problem of spiritual development of orphaned teenagers in orphanages. Theoretical philosophical and psychological analyses of the problem of spiritual development of a personality was carried out; the social and psychological peculiarities of the personal development of orphaned children living and studying in orphanages were analyzed. Social (specific situation of teenagers' development in orphanages, difficulty of social adjustment) and individual psychological (conformity, cognitive passiveness, anxiety, negative experience of the early parental deprivation, frustration of basic needs and value systems) peculiarities of orphans, stages of the process of spiritual development and structural components of spirituality of adolescents in orphanages were determined. The psychological model of the process of spiritual development of teenage orphans was developed. Applying the psychological model allowed to reveal the psychological characteristics of adolescents and assess the effectiveness of the psychological and pedagogical program of spiritual development of orphans in orphanages.

The psychodiagnostic methods of empiric study aiming to identify the levels of spiritual development were determined and validated.

There were presented quantitative and qualitative analyses of the results of the empiric study of components of orphans' spirituality in comparison with the results of study of adolescents raised in families. Correlation between indicators of components of teenage orphans' spirituality was found.

A psychological and pedagogical program of spiritual development of teenage orphans in orphanages was developed and tested. The effectiveness of implementation of the program was proved by the positive dynamics of changes in indicators of components of spirituality of the studied orphaned teenagers in orphanages.

Key words: spirituality, spiritual development, adolescence, social and individual psychological peculiarities of teenagers, orphans, orphanages, stages of spiritual development, components of spirituality of teenage orphans, psychological peculiarities of the spiritual development of orphaned children in orphanages.